

Ігор Райківський

Івано-Франківськ

Відображення національного руху та українсько-польських відносин у Галичині на сторінках преси українських громадівців на підросійській Україні (60-і рр. XIX – початок XX ст.)

Obraz ruchu narodowego i stosunków ukraińsko-polskich w Galicji na łamach prasy ukraińskich hromad rosyjskiej Ukrainy (lata 60. XIX w. – początek XX w.)

Artykuł dotyczy problemów ukraińskiego ruchu narodowego, stosunków ukraińsko-polskich oraz życia społeczno-politycznego w austriackiej Galicji w ujęciu ukrainofilskiej (powiązanej z działalnością tworzonych przez ukraińską inteligencję tzw. *gromad*) prasy Imperium Rosyjskiego od lat 60. XIX w. do początku XX w. Oparty został na analizie tekstów publikowanych na łamach petersburskiego naukowo-literackiego miesięcznika „Osnowa” („Основа”, 1861–1862), gazety „Kijowski Telegraf” („Киевский Телеграф”, 1875–1876) oraz pisma historyczno-etnograficznego i literackiego „Kijowska Starina” („Киевская Старина”, 1882–1906). Autor podnosi w nim też problem ukraińskiej jedności narodowej po obu stronach rosyjsko-austriackiej granicy i przynależności Rusinów galicyjskich do narodu ukraińskiego. Publikacje dotyczące Galicji na łamach ukraińskich periodyków w Rosji były najczęściej lakoniczne, ich treści świadczą o słabości kontaktów między przywódcami ukraińskiego ruchu w Imperium Rosyjskim i monarchii habsburskiej. Mimo silnej cenzury ze strony władz rosyjskich redakcje pism ukraińskich przychylnie komentowały działalność ukraińskich narodowców w Galicji, natomiast krytykowały zwolenników orientacji moskalofilskiej.

Słowa kluczowe: ukraiński (polski) ruch narodowy, Galicja Wschodnia, stosunki polsko-ukraińskie

Актуальним завданням сучасної історичної науки є дослідження національного руху, проблеми формування української національної самосвідомості в XIX – на початку XX ст. В українському варіанті особливістю національного відродження (модерного націотворення) було перебування українських («руських», «малоруських») земель під владою двох імперій – Російської та Австрійської (Австро-Угорської). Вагомий внесок в утвердження ідеї української національної єдності (соборності) зробила періо-

дична преса Наддніпрянщини¹, яка виходила в умовах цензурних обмежень російського царизму і приділяла певну увагу особливостям національного життя галицьких русинів-українців. Видання української преси на підросійській Україні та зацікавленість її видавців русько-українським простором поза межами Російської імперії, в Австро-Угорщині привертала увагу дослідників², але й досі є актуальним питання відображення національного руху та українсько-польських відносин у Галичині³ на сторінках преси громадівців-українофілів у 60-х рр. XIX – на початку XX ст.

Українські гуртки-громади виникли на зламі 1850–1860-х рр., услід за петербурзькою громадою, в низці міст України – Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі та ін. Громадівці ставили собі за мету поширення української національної ідеї шляхом видання книжок простонародною мовою, проведення вечорів, заснування недільних шкіл для неписьмених дорослих і наукових інституцій, зокрема Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Києві та ін., що давало змогу поступово окреслювати просторові «уявлення» про Україну та українців. Інтерес до національного руху в Галичині виразно проявився на сторінках періодичної преси громадівців-українофілів – журналів «Основа» (1861–1862 рр.) та «Киевская старина» (1882–1906 рр.), газети «Киевский телеграф» (1875–1876 рр.). Видавці ставили своїм головним завданням працювати на ниві української культури, сприяти піднесенню освіти народних мас, національної самосвідомості⁴.

¹ Наддніпрянщина або Наддніпрянська, підросійська Україна – етнічні українські землі під владою Російської імперії в XIX – на початку XX ст. В офіційному діловодстві вони мали назву «Малоросія» (відповідно, жителі краю – «малороси» чи «малоруси»), «Південно-Західна Росія», «Новоросія». Щоправда, ця територія тривалий час була політично й економічно не інтегрованою, вирізнялися великі регіони: Слобожанщина і Лівобережжя (на схід від Дніпра), Правобережжя (по правий бік Дніпра) та Південь (Степова Україна). За великоросійським зразком на Наддніпрянщині було створено дев'ять губерній.

² К. Студинський, *До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873* [в:] *Україна. Науковий двохмісячник українознавства*, Київ 1928, кн. 2, с. 6–40; М. Бернштейн, *Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст.*, Київ 1959, 216 с. та ін.

³ Тут і далі під Галичиною розуміємо Східну, історичну Галичину (колишнє Руське воєводство), що займала східну частину Королівства Галичини і Лодомерії – новоствореної провінції Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії. До її західної частини входили етнічні польські землі (Малопольща).

⁴ С. Світленко, *Особливості світоглядних цінностей української інтелігенції XIX – початку XX ст.* [в:] Його ж, *Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття* : зб. наук. праць, Дніпропетровськ 2007, с. 113.

У виданні «Основи», що виходила від січня 1861 р. як «південно-руський літературно-науковий вісник», брали активну участь Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Олександр Кістяківський та інші, головним редактором був Василь Білозерський. Журнал виходив упереміш українською і російською мовами, публікував наукові праці й джерела з історії України, етнографічні матеріали, художні твори, статті й замітки з питань освіти, сільського господарства, становища селян, розвитку промисловості й торгівлі тощо. Центральною постаттю в «Основах» був Тарас Шевченко, твори якого (або про нього) друкувалися майже в кожному номері⁵. Редакція задекларувала мету – «просвіта в народному дусі», «всестороннє і неупереджене дослідження південно-руського краю і південно-руського (тобто українського. – *І.Р.*) народу», вона регулярно подавала відомості «з Русинської Галичини і з Півдня взагалі»⁶. Уже в першому номері містилася стаття, в якій було зроблено спробу систематизувати дані для створення етнічної карти проживання «русинського народу». Автор статті М. Левченко вживав щодо українців давній етнонім «русини», або «південно-руси, малоруси», що в його розумінні проживали під владою Російської імперії суцільною масою в Полтавській, Харківській, Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській, Катеринославській, Херсонській, Курській, Воронезькій, Таврійській, Люблінській губерніях, а також на території «чорноморських козаків», на Кубані та в одному з повітів Гродненської губернії. Під австрійським правлінням, у Галичині русини становили суцільну масу населення на схід від р. Сян, притоки Вісли. Автор прямо стверджував, що «русини, за походженням, побутом і мовою, представляють одне плем'я, але за місцем проживання носять різні назви»⁷.

Редакція «Основи» зробила одну з перших спроб обґрунтувати межі проживання українського народу, усвідомлювала єдність етнічних українських («русинських», «малоруських») земель по обидва боки російсько-

⁵ За підрахунками К. Студинського, твори Т. Шевченка «в обох річниках» «Основи» зайняли близько 380 сторінок тексту. Крім автора «Кобзаря», в журналі часто друкувався П. Куліш під власним прізвищем або псевдонімами, М. Костомаров (див.: Центральний державний історичний архів України м. Львів (далі – ЦДІАУЛ), фонд 362 («Студинський К. – академік»), опис 1, справа 125, аркуш 7, 10, 20). Передруки творів колишніх кирило-мефодіївців Т. Шевченка, П. Куліша і М. Костомарова з «Основи» містилися в галицьких часописах і були зразком для наслідування (Там само, спр. 121, арк. 94).

⁶ В. Білозерський, *Основа, южнорусскій литературно-ученый вѣстникъ*, «Основа», 1861, сентябрь, с. 2.

⁷ М. Левченко, *Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время*, «Основа», 1861, январь, с. 263, 264.

австрійського кордону. Журнал так окреслював етнічну територію України в травні 1861 р.: на заході – «від м. Сандеча, в Галичині, в 10 милях від Кракова», далі українські землі охоплювали «більшу частину Австрійської Галичини, половину Люблінської губернії Царства Польського, малу частину Гродненської і Мінської губерній, всю Волинську, Кам'янець-Подільську, Херсонську, Київську, Полтавську, Харківську, Чернігівську губернії, частини Курської і Воронезької, Катеринославську, третю частину Таврійської губернії і Землю Кубанського (Чорноморського) війська». Підкреслюючи багатоетнічний склад населення краю, де проживали не лише русини-«українці», як правило, прості селяни, що розмовляли «українською мовою», у журналі говорилося: «У Галичині і Люблінській губернії вищий клас і міські обивателі більшою частиною поляки, ... у всій Західній Україні вельми багато євреїв»⁸. «Країна, населена південно-русами («южноруссами»), або українцями, малоросами, – відзначалося на сторінках «Основи», – займає частину Східної Європи... Край цей ... входить до складу двох держав: Росії та Австрії; менша частина (одна чотирнадцята) належить останній»⁹.

Серед здобутків громадівського руху було наукове обґрунтування окремішності українського й російського народів у дусі шевченківської національної парадигми. Найбільш детально це зробив М. Костомаров у статті «Дві руські народності», опублікованій у березневому 1861 р. номері журналу «Основа». Назва «Русь», уважав історик, закріпилася здавна «за південно-руським народом». Однак історично склалося так, що в нього було нібито «вкрадено» його первісну самоназву сусіднім північним народом на землях «Московської держави». У XVII ст. з'явилися нові назви «Україна, Малоросія, Гетьманщина», хоча, правда, не як етноніми, а лише як «місцеві і тимчасові явища його (народу. – І.Р.) історії». Вживаний останнім часом термін південно-руси («южноруссы»), на думку М.Костомарова, був чисто книжним, з усіх назв «для нашого народу», що відрізняють його від «великоруського», найбільше прижилося слово «хохол»: «Сказавши хохол, великорус розуміє під цим словом дійсно народний тип». У цьому контексті М. Костомаров згадав про Галичину, як органічну частину єдиного етнічного масиву, що межував на заході «з чужими народностями», де вдалося утримати давню етнічну назву – «русин», «руський». «Галицький червонорус (Червона Русь –

⁸ И.М., *Краткое географическое обозрѣніе края, населеннаго южнорусскимъ (украинскимъ или малороссійскимъ) народомъ*, «Основа», 1861, май, с. 40.

⁹ Там само, с. 39.

історична назва Галичини. – *І.Р.*), – наголошував М. Костомаров, – залишився руським, русином, бо мав зіткнення з поляками, німцями, уграми». Поляки в Галичині запроваджували свою мову, католицьке віросповідання, мали на меті «позбавити нас ... нашої народності», остаточну полонізацію¹⁰.

Прочитавши із захопленням книжку священника Г. Гальки про народні звичаї та обряди русинів з-під Збруча, видану у Львові 1861 р.¹¹, П. Куліш надрукував в «Основі» частину фольклорного матеріалу¹². У редакційній примітці було сказано, що народнописенна творчість однакова «у галицьких русняків і в нас, українців... Хто ж тепер скаже, що ці народи не рідні між собою? Нехай поляки і німці скільки хочуть пишуть, що галичани – їх одріддя, їх перевертні, їх давній нащадок. Одна мова, одні пісні, одні звичаї в обох народів»¹³. Ідейні погляди українських громадівців суперечили зусиллям офіційних правлячих кіл у Росії, які сподівалися насадити культурно-мовну однорідність в усій імперії Романових, пропагували думку, що «малороси» становлять інтегральну частину все-російської нації, а не є самостійним українським народом, їхня мова – це «наріччя» російської мови.

Проблеми самобутньої української ідентичності були розглянуті в статтях М. Костомарова «Правда москвичам о Руси» і «Правда полякам о Руси», де говорилося про відмінність українців-«малоросів» як від великоросів, так і від поляків. Зокрема, наголошувалося, що в політичному відношенні Південна Русь, тобто Україна, була тісно пов'язана з Москвою, але за складом народного характеру є ближчою до Польщі¹⁴. «Пора, браття поляки, – писав М. Костомаров, – [...] усвідомити повну, виключну відсутність ... всяких прав польської народності на наш південно-руський край; пора звертатися з нами, як з народом рівним собі, поважати наше прагнення до самостійного і незалежного розвитку наших народних сил»¹⁵. Відомий історик переконував читачів, що існує самобутня

¹⁰ Н. Костомаровъ, *Двѣ русскія народности*, “Основа”, 1861, мартъ, с. 40, 41, 79.

¹¹ ЦДАУЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 101, арк. 15.

¹² *Русинське весілля надъ Збручемъ*, “Основа”, 1862, квітень (апрѣль), с. 1–40.

¹³ Там само, с. 1.

¹⁴ О. Міллер, *Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл Імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II*, “Україна модерна”, Львів 1997–1998, число 2–3, с. 83–84.

¹⁵ Н. Костомаровъ, *Правда полякамъ о Руси (По поводу новой статьи въ Revue Contemporaine)*, “Основа”, 1861, октябрь, с. 112; Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, фонд 10 («Архів ВУАН»), одиниця зберігання 14893, аркуш 14.

«народність малоруська», на відміну від «великоруської – московської народності». Слово «Русь», вважав він, наприкінці XI – на початку XII ст. вживалося у двох значеннях – більш вузькому і широкому: «в розумінні Київської землі і в розумінні взагалі федерації земель, що складалися з Києвом під управлінням одного роду»¹⁶.

«Основа» прихильно відгукнулася про вихід у світ львівської газети «Слово» в 1861 р., що мала стати «вірним і непохитним слугою русинської народності». «Усім серцем вітаємо початок народної журналістики в близькій нами південно-руській Галичині, – відзначала редакція журналу. – Політична газета «Слово» буде переважно присвячена вітчизняному, русинському життю і має намір бути цілком *Словом Руським*» (виділено в оригіналі. – *I.P.*). Наприкінці статті містився заклик редактора газети Б. Дідицького до наддніпрянських читачів передплачувати «Слово», «дописувати нам переважно в справах Русі домашніх»¹⁷. Однак часопис «Слово» (виходив до 1887 р.) став основним друкованим органом галицьких русофілів. Основою русофільської (москвофільської) ідеології було визнання історичної, культурної і духовної єдності галицьких русинів із народами єдиного панруського (східнослов'янського) простору. На письмі русофіли користувалися макаронічним «язичієм» – поєднанням місцевої народно-розмовної мови з церковнослов'янською і російською мовами, з використанням українізмів і полонізмів¹⁸. Наддніпрянські громадівці критично ставилися до літературної продукції русофілів у Галичині. «Якщо наведені нами зразки віршів, – підкреслювалося у статті, вміщеній в «Основі», про мову русофільських видань у Галичині, – своєю мовою є ближчими до літературної російської, ніж твори українських авторів, то це свідчить тільки про віддалення галицьких письменників від своєї народності і, звичайно, в жодному випадку не може бути віднесено ... до заслуги галицьких письменників»¹⁹.

¹⁶ Н. Костомаровъ, *Правда москвичамъ о Руси*, «Основа», 1861, октябрь, с. 3, 6, 14; Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, ф. 10, од. зб. 14894, арк. 1.

¹⁷ Богдан А. Дѣдицкій, *Галицко-русская газета “Слово”*, «Основа», 1861, мартъ, с. 81, 83.

¹⁸ Питання термінологічного означення цієї течії у сучасній українській історіографії залишається дискусійним, серед пропонованих назв, крім слова «русофіли», найбільш часто зустрічаються терміни «москвофіли», «общероси». Докл. див.: О. Сухий, *Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті)*, Львів 2003, 498 с.

¹⁹ А. П....кій, *Замѣтка о народномъ языкѣ*, «Основа», 1861, апрѣль, с. 25.

Свідченням інтересу наддніпрянських читачів до національного життя галицьких русинів стали не підписані публікації в журналі «Основа», спеціально присвячені краю²⁰. Так, у статті «Русини» містилися відомості «про південно-русів, або русинів, що увійшли до складу Австрійської імперії». «В Австрії південно-руси, – писав автор, – носять офіційну назву рутенів (німецькою мовою Ruthenen – русини)», тоді як поширені в офіційному вжитку на підросійській Україні назви «малороси», «малоруси» і «південно-руси» використовуються там доволі рідко. Водночас поляки в Галичині, як правило, «називають південно-русів – русняками (Rusniacy)»²¹.

Автор статті «Русини в 1848 році» аналізував розвиток національного руху в Галичині під час європейської «весни народів». На його думку, з усіх слов'янських народів під австрійською владою «чи не найважча доля дісталася русинам, тобто малорусам, що проживають у Галичині». В умовах революційних подій відбулося національне пробудження, русини заснували свою першу політичну організацію – Головну руську раду, що мала на меті «увійти в безпосередні зносини з народом, турбуватися про його потреби й оберігати його свободу». Відзначивши органічний зв'язок Галичини з підросійською Україною, у статті було сказано, що «почуття народності тягло їх (галицьких русинів. – *I.P.*) до кровних братів, але злитися з ними в одне політичне ціле не було жодної можливості, при тодішніх відносинах двох держав, до складу яких увійшли східні і західні малоруси»²².

У травні 1862 р. «Основа» вмістила нову не підписану статтю, в якій розповідалося про ставлення русинів до сусідніх народів. «Галицькі малоруси, або рутени (Ruthenes), як називають їх німці і поляки, – писав автор, – ... рішуче не бажають підкоритися керівництву інтелігентної ліберальної польської нації». Підкреслюючи конфліктність стосунків між галицькими русинами і поляками, журнал писав про відмінності місцевої

²⁰ ЦДІАУЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 101, арк. 11. Автором статей на запрошення видавців «Основи», можливо, був Я. Головацький. Однак сучасний історик В. Дудко піддав критиці це твердження (зокрема, К. Студинського), мотивуючи свою позицію тим, що той не згадував про свої праці у листуванні з редактором В. Білозерським. На думку В. Дудка, дві названі статті вийшли з-під пера російського історика літератури М. Сухомлинова (див.: В. Дудко, *Яків Головацький і петербурзький журнал “Основа” (1861–1862)* [в:] *Шашкевичіана: Нова серія. Збірник наукових праць*, Львів, Вінніпег 2000, вип. 3–4, с. 267, 268).

²¹ *Русини*, “Основа”, 1862, січень (январь), с. 78–80.

²² *Русины въ 1848 году. (Памяти Т.Г.Шевченка)*, “Основа”, 1862, квітень (апрѣль), с. 1–27.

«руської» мови від російської («галицькі русини не пишуть, та й не можуть писати по-великоруськи (тобто російською мовою. – *І.Р.*) з тієї природної причини, що не знають великоруської мови..., сучасна літературна червоноруська мова, за своїми формами, без сумніву, ближча до малоруської, ніж до великоруської»)²³.

На сторінках журналу «Основа» можна було ознайомитися з розвитком «галицько-руської літератури». З різних каталогів, оголошень при підтримці Я. Головацького співробітник «Основи», відомий бібліограф В. Межов уклав бібліографічний покажчик видань у Галичині за 1837–1862 рр. від збірки «Руської трійці», що започаткувала нову українську літературу в краї. До списку увійшло 253 публікації – «цей дорогий для нас, за своєю повнотою і новизною, покажчик русинської словесності». Характерно, що далеко не всі з них автор бачив особисто, не зміг подати повні бібліографічні відомості. У передмові до бібліографії було сказано, що галицькі «русини – кровні брати наші, ближчі зі всіх слов'янських племен, що проживають під чужоземними урядами». Автор висловив сподівання невдовзі ближче пізнати «їх (русинів Галичини. – *І.Р.*) становище і боротьбу з ворожими стихіями й оцінити велику користь взаємного зближення»²⁴.

Журнал «Основа» перестав виходити наприкінці 1862 р. в умовах цензурних переслідувань напередодні Валуєвського циркуляру 1863 р., а також через фінансові труднощі й брак передплатників. Частина публікацій «Основи» були передруковані в першій половині 1860-х років у часописах галицьких народовців «Вечерниці» і «Мета», що сприяло посиленню інтересу серед галицько-руських діячів до українського національного руху на Наддніпрянщині. Так, на сторінках «Вечерниць» 1862–1863 рр. побачили світ твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, Л. Глібова, О. Стороженка та ін. Інформуючи читачів про прихильне ставлення «Основи» до галицьких літераторів, що писали простонародною мовою, редакція львівського часопису стверджувала: «Життєздатність української літератури найкраще доказується простотою і природністю свого розбудження»²⁵. Характерно, що галицький вчений, письменник і громадський діяч Омелян Огоновський робив виписки з петер-

²³ *Объ отношеніяхъ галицкихъ Русиновъ къ сосѣдямъ (Изъ Галичины)*, «Основа», 1862, травень (май), с. 62–74.

²⁴ *Библиографическій указатель галицко-русской литературы, составленный В.И. Межовымъ. Посвящается Я.Ѳ. Головацкому*, «Основа», 1862, червень (іюнь), с. 104–139.

²⁵ *Як гадає Основа про галицьку письменність*, «Вечерницѣ», 1862, ч. 29, 16 серпня, с. 256.

бурзької «Основи»²⁶, а пізніше – з «Киевской старины»²⁷. Нечисленна українська інтелігенція в Галичині використовувала подібну практику ще з середини 1830-х років, від діяльності «Руської трійці». Зокрема, Я. Головацький зробив рукописні копії численних творів наддніпрянсько-українських авторів (вони зберігаються в іменному фонді Я. Головацького у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. І. Франка)²⁸.

Інтерес до Галичини, національного життя місцевих русинів виявляла російськомовна газета «Киевский телеграф», що виходила під редакцією громадівців у 1875–1876 рр., до заборони російською цензурою за Емським указом 1876 р. Редагований «дуже гарно і цікаво», за словами Івана Франка, часопис ширив модерну українську національну самосвідомість серед наддніпрянської інтелігенції, що в Росії була «здебільшого геть помосковлена». «Киевский телеграф» звертав увагу на національний рух русинів у Галичині, «сей відділ провадив головню М. Драгоманов»²⁹. Він «зробив» із «Киевского телеграфа», за словами самого М. Драгоманова, «газету критики громадського і письменського життя в Галичи і, ... ніколи ні перед тим, ні після того на Україні не писалось так часто й багато про Галичину, як в початку 1875 р. в «К[иевском] телеграфі»³⁰. Домінуючу роль у виданні відігравали Михайло Драгоманов, Сергій Подолінський, Михайло Зібер, Федір Вовк («вся праця лягла на 4–5 чоловік»)³¹. Газета поставила за мету «служити Південній Росії», що в розумінні редакції «за своїми фізико-географічними умовами, за складом своєї промислової і землеробської продукції становить різко окрему від інших частин імперії (Російської. – І.Р.) ціле».

У передовій статті «Киевского телеграфа» говорилося про постійну боротьбу України-Малоросії з ворогами, яка, за словами редакції, «вбила Малоросію, і коли вона, напівмертва, кинулася під захист брата й одновірця – Московського царства, її доля була вже вирішена... До сих пір вона (Малоросія. – І.Р.) – мертва красуня, понівечена татарами, збезчещена

²⁶ Інститут літератури ім. Т. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 108 («Огоновський Омелян»), од. зб. 46, 40 арк.

²⁷ Там само, од. зб. 50, 76 арк.

²⁸ І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття*, Івано-Франківськ 2012, с. 257–260.

²⁹ І. Франко, *Про життя і діяльність Олександра Кониського*, Львів 1901, с. 19.

³⁰ М. Драгоманов, *Австро-руські спомини (1867–1877)*, [в:] Його ж, *Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т.*, Київ 1970, т. 2, с. 245.

³¹ Там само, с. 246.

магнатством польським». Висловлювалося переконання, що «Малоросія не померла назавжди, вона воскресне», але тільки у випадку взаємодії на демократичній основі з сусідніми народами – «великорусами (росіянами. – *І.Р.*) і поляками»³². Отже, редакція бачила майбутнє українського народу як самостійного, об'єднаного в єдиний національний організм, незважаючи на імперську політику сусідніх держав, сподівалася на співпрацю українського, польського і російського демократичних рухів.

На сторінках газети можна було ознайомитися зі структурою населення Галичини, де переважали сільські мешканці (майже 80 %), поряд з русинами-українцями («руськими») проживала значна кількість поляків і євреїв. «Русини Галичини, – відзначалося у газеті, – майже виключно – простий народ, дрібні землероби або чорнороби», що зазнають утисків від поляків, які з давніх часів дотримуються тенденції експлуататорських відносин «панства і хлопства»³³. Східна, історична Галичина, писав автор, «представляє умови, середні між Право- і Лівобережною Україною», що було свідченням єдності русько-українського простору обох берег Збруча. У суспільному житті Галичини, як і на Правобережжі, були сильними польські впливи, «майже всі підприємці у Східній Галичині поляки і євреї, а робітники у значній більшості руські»³⁴.

Наддніпрянські читачі мали змогу довідатися про характер політичного життя в Галичині в циклі газетних статей «Листи зі Львова» («Письма изъ Львова») і «Листи з Австрії» («Письма изъ Австрии»). Зокрема, із симпатією писалося про народовську течію і львівський журнал «Правда», що виходив у Львові з 1867 р. як орган «демократичної партії». Водночас було сказано про політичну слабкість народівців на середину 1870-х років, серед яких бракувало яскравих лідерів, за винятком о. С. Качали: «Очевидно, народна руська партія в Галичині не доросла ще до розуміння свого політичного призначення, ... не встигла ще вийти за межі теорії і ... підготувати самостійних діячів на терені політичному»³⁵. Іншим разом говорилося про невеликий тираж «Правди» (300–400 примірників) і критичне ставлення більшості галичан до фонетичного правопису, що, як правило, використовувався народовця-

³² *Задачи провинціальной публицистики и литературы вообще*, «Кієвскій телеграфъ», 1876, № 1, 1 январа, с. 1, 2.

³³ *Русское и польское население Галиции*, «Кієвскій телеграфъ», 1875, № 34, 19 марта, с. 1, 2.

³⁴ С. П., *Русское и польское население Галиции*, «Кієвскій телеграфъ», 1875, № 35, 21 марта, с. 1.

³⁵ *Письмо изъ Галиции*, «Кієвскій телеграфъ», № 43, 9 апрѣля, с. 1.

ми, та мови журналу. Крім видання загальноукраїнського журналу «Правда», згадувалося про діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта», що поширювало серед простолюду книжки народно-розмовною мовою. Однак редакція із сумом відзначала, що «Просвіта» як народовське товариство «руських галичан» не виявляла ознак «життя, бо немає в ньому справжньої істини, як немає і розуміння своєї кінцевої мети»³⁶. Мабуть, це твердження грішило суб'єктивізмом, бо «Просвіта», створена у Львові в 1868 р., стала першою освітньою організацією для народу, незважаючи на організаційні й фінансові проблеми в перші роки існування, відіграла важливу роль у поширенні нової української літератури, інтересу селян до освіти.

Критичні висловлювання на адресу галицьких народовців з'явилися в газеті під ідейним впливом М. Драгоманова – лідера «молодих» громадівців, які акцентували увагу на соціально-політичній проблематиці. «Киевский телеграф» зауважив, що галицьке «українофільство ігнорує економічний побут і боїться говорити про кращу його організацію». Не менш критично редакція ставилася до другої течії національного руху в Галичині – русофілів («русофиловъ»), за словами газети, «сила їх дуже велика». Макаронічна мова русофільського часопису «Слово» була для редакції незрозумілою – «якась змішана, невизначена». Відзначаючи гостроту мовно-літературних суперечок між галицькими русофілами і народовцями, автор статті підкреслював безпідставність закидів у російській пресі, нібито поляки, побоюючись зближення за мовою і правописом друкованої продукції місцевих русинів з великоросами («рускими»), «навмисне протегують коноводам (тобто лідерам. – *І.Р.*) українофільства і навіть дають їм гроші і субсидії». Самі поляки, вважала редакція, не бажаючи зближення русинів Галичини з Росією, не вірять у національне самоствердження, «відокремлення України»³⁷.

Русофільське культурно-освітнє товариство ім. М. Качковського, засноване у Львові 1874 р., на противагу народовській «Просвіті», було, за словами видавців газети, «найбільш розповсюдженим і відомим у Галичині товариством». Однак воно складалося переважно з греко-католицьких священиків, вузька соціальна база обмежувала сфери впливу «всіх тутешніх русофільських товариств». Категоричне несприйняття в середовищі духовенства усього польського не давало змоги побачити «нічого більше цього релігійно-політичного розбрату» між поляками і русинами-

³⁶ *Письмо изъ Львова*, «Кіевскій телеграфъ», 1876, № 21, 18 февраля, с. 2.

³⁷ Там само.

-українцями³⁸. Якщо народовці були схильні до пошуку порозуміння з польською сеймовою більшістю в краї, то політична платформа русофілів характеризувалася різкою антипольською риторикою.

Інтерес редакції «Киевского телеграфа» в дусі драгоманівської програми до соціально-політичної проблематики, захисту економічних інтересів селян і робітників проявився в тезі, що по-справжньому «народне діло – його (народу – *І.Р.*) економічне і соціальне становище». Водночас було згадано про ігнорування «русофілами істинно народних потреб»³⁹. На сторінках газети з песимізмом писалося про перспективи внутрішньополітичної стабільності Габсбурзької монархії, зусилля щодо утримання в порядку «внутрішнього державного ладу», лавірування у внутрішній політиці. Газета переконувала читачів, що «внутрішній розлад все більше і більше посилюється», сусідню імперію Габсбургів охопила економічна криза⁴⁰. На перший план у Галичині, як і по всій Австро-Угорщині, виійшли питання соціально-економічного характеру⁴¹. Редакція інформувала наддніпрянських читачів про діяльність Галицького крайового сейму. Так, було піддано критиці сеймову фракцію галицьких русинів – «Руський клуб», що мав захищати інтереси трудового люду, який у пошуках кращої долі був змушений емігрувати в чужі краї. Однак замість обіцяних благ на переселенців чекало «саме гірке розчарування»⁴².

Унаслідок конституційних реформ в Габсбурзькій монархії 1860–1870-х років владу в краї, за словами газети, «узурпувала» польська сеймова більшість, до якої місцеві русини були в рішучій опозиції. Автор критично відгукнувся про «вузьконаціональну опозицію русинів», які для захисту інтересів простого народу мали об'єднатися «з однородною опозицією частини самого польського населення», «осмислитися постановкою на перший план питання суспільного»⁴³. Отже, було підтримано радикальні, соціалістичні погляди, заклик до справедливого, без визиску й неволі, суспільного ладу, до взаємодії українського й польського демократичного рухів. Підкреслювалося, що під час багатолітнього правління (з 1849 р.) польського намісника краю Агенора Голуховського роздавався «гром проти «русинства», «московщини» і всього непольського». А. Голуховський

³⁸ *Письмо из Львова*, «Кієвскій телеграфъ», 1876, № 24, 25 февраля, с. 1.

³⁹ Там само.

⁴⁰ *Письма из Австрии*, «Кієвскій телеграфъ», 1876, № 34, 19 марта, с. 1.

⁴¹ *Изъ Галиции*, «Кієвскій телеграфъ», 1875, № 15, 3 февраля, с. 3.

⁴² М. Р., *Письмо из Львова*, «Кієвскій телеграфъ», 1875, № 56, 12 мая, с. 1.

⁴³ *Щекоотливое объяснение съ анонимомъ*, «Кієвскій телеграфъ», 1875, № 21, 18 февраля, с. 1.

спрямував свої зусилля на утвердження переваги поляків у політичному житті провінції, національний рух галицьких русинів трактував як проросійський, небезпечний для Австрії. Водночас редакція «Киевского телеграфа» критично оцінювала діяльність намісника Галичини поляка А. Потоцького, людини «без певного образу думок, без солідної освіти і без характеру». У цій же статті виразно декларувалася мовно-культурна єдність населення Галичини й Наддніпрянської України («Східна Галичина населена майже виключно русинами (в цілому на дві третини, а в сільській місцевості – в абсолютній більшості. – *І.Р.*), що розмовляють на тому ж наріччі, на якому спілкується вся Україна Росії»)⁴⁴.

«Киевский телеграф» публікував особисті враження від краєзнавчих мандрівок Галичиною, що давали уявлення про єдність русько-українського простору. Наддніпрянський автор, прихований під ініціалами «С.П.», писав, що познайомившись із русинами, які проживають у гірській частині Галичини, йому здалося, нібито він знаходиться не далеко в Карпатах, а десь у Подільській губернії на Правобережжі: «Українська хата збереглася майже в своїй типовій придніпровській формі»⁴⁵. Цікавими для читачів були спогади про розмову з гуцулом-заробітчанином, який не знайшов доброї роботи в Західній Галичині, цікавився зарплатою та умовами працевлаштування в Росії. «Цей працівник гуцул справив на мене найприємніше враження, – згадував автор статті. – Говорив він чистою українською мовою, але набагато жвавіше, ніж спілкуються наші селяни...». Газета писала про славу, яку здобули гуцули як старанні працівники, що, однак, мають репутацію «людей буйних»: не проходить і року на Гуцульщині, щоб селяни не підняли повстання⁴⁶.

Після Емського указу 1876 р., що завдав потужного удару українському рухові в Росії, «Киевский телеграф» перестав виходити. У січні 1882 р. почалося видання журналу «Киевская старина» під редакцією Феофана Лебединцева, що виходив в умовах жорстких цензурних обмежень протягом чверті століття. Уявлення про етнічну єдність населення Наддніпрянщини і Галичини давала програма «Киевской старины», затверджена міністром внутрішніх справ Росії в жовтні 1881 р. Вона підкреслювала важливе значення Києва в житті «південно-руського (тобто українського. – *І.Р.*) народу». Редакція журналу констатувала мовно-

⁴⁴ *Щекотливое объяснение съ анонимомъ, “Кіевскій телеграфъ”, 1875, № 24, 25 февраля, с. 1.*

⁴⁵ С. П., *Путевыя замѣтки. Отъ Львова до Песта, “Кіевскій телеграфъ”, 1875, № 63, 28 мая, с. 2.*

⁴⁶ Там само.

культурну однорідність русько-українського простору, що тяжів до Києва як свого духовного центру. Українська етнічна територія, що думала з Києвом «однією загальною думкою і говорила однією мовою», охоплювала землі на півдні – від гирла Дніпра, на півночі – від витоків р. Буг і південніше р. Німан, на заході – від верхів'їв Сяну і підніжжя Карпат, мала «одну з Києвом історію». У програмі з сумом говорилося, що «Русь Галицька й Угорська втрачені нами з виду з тих пір, як опинилися вони за кордоном»⁴⁷. Видавці передбачали висвітлення різних сторін життя українського народу по обидва боки Збруча.

Якщо у 1880-ті роки «Киевская старина» мала науковий, аполітичний характер, то в період редакторства Володимира Науменка (з 1893 р.) набула рис українофільського органу, на сторінках якого популяризувалася ідея про необхідність вільного розвитку української мови і літератури, а на початку ХХ ст. з'явилися публіцистичні статті, що регулярно характеризували сучасну політичну ситуацію на підросійській Україні, а також у Галичині й на Буковині⁴⁸. Київська «Стара громада» вважала друк журналу «патріотичною справою», покривала дефіцит видання з каси громади та з добровільних пожертв української громадськості⁴⁹. На сторінках часопису друкувалися галичани Володимир Гнатюк, Я. Головацький, який з 1867 р. проживав у Росії, Юліан Яворський – русофіл, який переїхав до Києва 1904 р., буковинці Ольга Кобилянська, Юрій Федькович. Однак найбільш активно співробітничав із редакцією видатний галицький письменник і громадський діяч І. Франко – автор 28 публікацій протягом 1888–1906 рр. (статей з історії, етнографії та літературознавства, фольклорних пам'яток, літературних творів, рецензій)⁵⁰.

Зв'язки редакції «Киевской старины» з Галичиною потрапили в поле зору російської поліції. Так, інформатор М. Железняк у 1900 р. доносив на книжковий магазин журналу, який належав «товариству затятих малоросів» і мав на меті «наповнити всі малоруські губернії малоруськими

⁴⁷ Програма історичного журналу «Киевская старина» [в:] М. Палієнко «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), Київ 2005, с. 157, 158.

⁴⁸ Див.: М. Палієнко, «Киевская старина» (1882–1906): Хронологічний показчик змісту журналу, Київ 2005, 480 с.; Її ж, «Киевская старина» (1882–1906): Систематичний показчик змісту журналу, Київ 2005, 608 с. Усього за 25 років вийшло 94 томи (300 чисел) журналу.

⁴⁹ М. Палієнко «Киевская старина» у громадському та науковому житті України, с. 61, 63.

⁵⁰ Там само, с. 214, 247, 343, 344, 358.

книгами і журналами». Було сказано про активну позицію київської студентської молоді, що займалася розповсюдженням заборонених українських книг і періодики з Галичини, серед передплачуваних львівських журналів згадувався «Літературно-науковий вістник»⁵¹. У донесенні прямо зазначалося, що співробітники «Киевской старины» «намагаються говорити і всю переписку вести тільки по-малоруськи». Підкреслювалася необхідність посилити поліцейський нагляд за редакцією, бо навіть у друкованому каталозі літератури на замовлення містилася заборонена брошура – виступ галицького народовця Олександра Барвінського на шевченківських роковинах у Львові⁵².

Наддніпрянський читач міг довідатися в журналі про історичне минуле Галичини, яка з кінця XIV ст. надовго опинилася під польською владою. Однак, після переходу краю наприкінці XVIII ст. до складу Австрійської імперії руське, українське життя «знову оживає, – писав історик Іван Линниченко, – і голосно заявляє свої національні права... Зупинити ріст цього національного самоусвідомлення було вже неможливо». В умовах австрійського конституційного правління з 1860-х років, за словами автора, «руське населення Галичини ... примушено відстоювати крок за кроком кожний шматок свого національного тіла, кожний звук своєї рідної мови». У боротьбі за національні права галичани досягли значних успіхів. Журнал звертав увагу на посилення з кожним роком культурних зв'язків між етнічними українськими («руськими») землями під владою Росії та Австро-Угорщини. «Попробуйте переїхати з південної Русі за кордон у Русь галицьку, – відверто писав він, – зайдіть у сільську хату і вдивіться в народний образ... Ті ж рідні південно-руські риси, та ж чиста і світла народна говірка, ті ж знайомі пісні, ті ж рідні перекази»⁵³. Перебуваючи під подвійним гнітом, польським і німецьким, галицькі русини розгорнули боротьбу за «політичну рівноправність і збереження своєї віри і національності»⁵⁴.

Історія Галичини висвітлювалася в контексті взаємин місцевих русинів-українців з поляками та росіянами. У журналі писалося, що русини зробили спробу позбутися гніту польської шляхти в період народно-визвольної війни середини XVII ст., під тиском зовнішніх обставин

⁵¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 274 («Київське губернське жандармське управління»), оп. 1, спр. 536, арк. 136, 136 зв., 138.

⁵² Там само, арк. 138 зв.

⁵³ И.А. Линниченко, *Научное значение западно-русской истории*, «Киевская старина», 1889, т. XXIV, январь, с. 199–200.

⁵⁴ Евгений Желеховский (*Некролог*), «Киевская старина», 1885, т. XI, мартъ, с. 595.

Б. Хмельницький заключив угоду з московським царем. Однак сподівання на рівноправність не справдилися: «Замість *русина* (тут і далі виділено автором. – *I.P.*), якого називають уже то *малорусом*, то *південно-русом*, ... а то й просто *хохлом*, він (русин, у розумінні українець. – *I.P.*) підпер своєю головою Московське царство, допоміг йому перетворитися в *Російську імперію* і врешті-решт дав змогу йому *підкорити під ноги* і третього брата, попереднього свого пана (тобто поляків. – *I.P.*)». Після розпаду Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. панування польської шляхти на східних кресах залишилося: «Австрія надала йому (поляку право. – *I.P.*) бути паном у Галичині, а Росія – в західній і південно-західній своїй частині»⁵⁵. Автор усвідомлював подібність структури населення в Галичині й на Правобережній Україні. Проголошення конституційного устрою в Австрії в 1860-х рр. створило умови для того, щоб «обездолений історично русинський народ прокинувся», «русини накінець стали твердо на правильний шлях мирної культурної праці, на ґрунті національної просвіти». Водночас національне відродження в Галичині наштовхнулося на опір ворога «українського народу все тієї ж польської шляхти»⁵⁶.

Витоки української («малоруської») орієнтації серед галичан були пов'язані з діяльністю «Руської трійці»: М. Шашкевич у 1837 р. поставив питання «малоруської мови ... так же ясно», як І. Котляревський у Росії в 1798 р. Під час революції 1848 р. в Габсбурській монархії, писав журнал, «галицькі малороси виступили на арену політичної діяльності, як самостійний малоруський народ». Однак частина галицької інтелігенції, яка ще не прийшла «до ясного національного самоусвідомлення, занадто лінива для того, щоб потурбуватися про самостійне національне існування», стала на русофільські, москвофільські позиції. Вони вхопилися за ідею «готової російської мови, як за рятівний якір». У місцевій пресі в 1866 р., з публікацією у львівському «Слові» статті Б. Дідицького «Погляд в будучність», москвофіли відкрито висунули лозунг – «один народ – одна мова (великоруська)» і стали «з себе корчити «галицьких великоросів», хоча російської мови не знали». Тож їх було прямо названо «quasi-великорусами»⁵⁷. «... Малоруська літературна мова в Галичині

⁵⁵ Л. Мацькевич, *Поляки и русины (къ исторіи ихъ бытовыхъ отношеній)*, «Кіевская старина», 1882, т. I, февраль, с. 307.

⁵⁶ *Историческое значеніе базилянскаго ордена въ Галиціи и его настоящія отношенія*, «Кіевская старина», 1885, т. XIII, декабрь, с. 708.

⁵⁷ *Къ вопросу о малорусскомъ языкѣ въ Галичинѣ*, «Кіевская старина», 1898, т. LXII, сентябрь, с. 75, 76.

й Україні одна, – писав автор статті в 1898 р., – деякі несуттєві відмінності усунені, і в теперішній час немає підстав побоюватися роздвоєння між російськими та австрійськими українцями на ґрунті літературної мови. З оптимізмом говорилося про безперспективність спроб «галицьких «общерусів» зіштовхнути галичан з національного шляху»⁵⁸. Відомий громадський діяч, учений, редактор «Киевской старины» (з 1893 р.) В. Науменко влучно висловився, що ревнителі російської мови в Галичині писали не по-російськи і не по-малоруськи, а мало по-російськи (в оригіналі російською мовою вислів звучав так: «не по-русски и не по-малорусски, а мало по-русски») ⁵⁹.

На захист української народно-розмовної мови став Володимир Антонович, відкинувши звинувачення в сепаратизмі галицької літератури від загальноруської. Про це, зокрема, відкрито писав професор Київського університету Тимофій Флоринський в українофобській газеті «Киевлянин», яка видавалася від 1864 р. у Києві, насаджувала образ українофілів як «зрадників-мазепинців», нібито продукт інтриг польського руху та австрійської політики⁶⁰. В. Антонович наголошував, що «загальноросійська («общерусская. – *І.Р.*) література ніколи не розповсюджувалася на Галицьку Русь». Єдиним порятунком для збереження етнічної самобутності галицько-руського населення в боротьбі з його колонізацією й онімеченням було введення простонародної мови в літературу. Цю мету ставили перед собою місцеві народовці («народна партія»), отже, «виникла просто самостійна, а не сепаратистична діяльність»⁶¹. На думку В. Антоновича, більшість членів «староруської партії», яких опоненти звинувачували в москвофільстві, російської літературної мови не знали, нею «не можуть ... ні писати, ні говорити». На практиці вони вживали «гібридний говір», макаронічне «язичіє». В. Антонович вважав дуже характерним той факт, що за останнє півстоліття «староруси»-русофіли, москвофіли не мали жодного видатного письменника, тоді як серед народовців їх не бракувало (І. Франко, Ю. Федькович, О. Кобилянська та ін.)⁶².

⁵⁸ Там само, с. 79.

⁵⁹ В. Науменко, *Ревнителі русскаго языка въ Галиціи*, «Кіевская старина», 1899, т. LXIV, мартъ, с. 452.

⁶⁰ Ю. Половинчак, *Газета “Киевлянин” і українство: досвід національної самоідентифікації*, Київ 2008, с. 178.

⁶¹ В. Антоновичъ, *Къ вопросу о галицко-русской литературѣ. (По поводу статьи проф. Т.Д. Флоринскаго*, «Кіевская старина», 1900, т. LXVIII, мартъ, с. 415.

⁶² Там само, с. 402, 403.

Публікації в «Киевской старине» давали уявлення про діяльність українських громадських організацій у Галичині. Зокрема, можна було довідатися про товариство «Просвіта», що ставило за мету розповсюдження української писемності «серед галицько-руського народу». Видання «Просвіти», писав журнал, «розходяться у величезній кількості», щоб «викликати і просвітити народне самопізнання»⁶³. Неодноразово містилися позитивні відгуки про створене в 1873 р. у Львові за участю українських діячів з підросійської України Товариство ім. Шевченка, що сприяло вивченню «місцевої історії і літератури»⁶⁴. З прихильністю писали в журналі про лідерів народовського руху в Галичині. Зокрема, Володимира Барвінського названо одним із засновників «Просвіти», організатором першого загальнонародного віча у Львові 1880 р., що зробив великий внесок у видання українських часописів «Правда» та «Діло»⁶⁵. Щодо Степана Качали, то він користувався авторитетом не лише в середовищі «всіх русинів без різниці партій і напрямків, але й поляків», був серед засновників політичного товариства народовців «Народна рада» в 1885 р. Товариство мало на меті боротьбу за народні права, щоб «фактично представити русинам усі ті права, які признаються за ними в принципі» (на законодавчому рівні. – *І.Р.*), але «поки ще не виконуються»⁶⁶.

З особливою теплотою журнал писав про літературну діяльність І. Франка та Ю. Федьковича: про мову Франкових творів говорилося, що «в цьому говорі, настільки близькому до українського, зустрічаєш ту ж звукову принадність простонародної ... мови»⁶⁷, а про Ю. Федьковича – як «буковинського Шевченка»⁶⁸. Серед журнальних публікацій з історії Галичини виділялися статті колишнього діяча «Руської трійці» Я. Головацького, що після переходу на москвофільські позиції виїхав до Росії. Він інформував наддніпрянських читачів про національне життя

⁶³ В.А., *Ол. Барв'ньський. Історія Руси. Часть VI. Львовъ, 1882, "Кіевская старина", 1883, т. V, мартъ, с. 649.*

⁶⁴ *Бібліографія. Записки Наукового товариства імени Шевченка, "Кіевская старина", 1896, т. .LII, февраль, с. 73.*

⁶⁵ В. Г-ко, *Споминки про житє и дѣяльність Володимира Барв'ньского. Львовъ, 1884, "Кіевская старина", 1884, т. VIII, мартъ, с. 489.*

⁶⁶ *Стефанъ Качала (Некрологъ), "Кіевская старина", 1889, т. XXIV, февраль, с. 505, 506.*

⁶⁷ *И. Франко, Захаръ Беркутъ. Образъ громадскаго житя Карпатской Руси въ XIII вѣцѣ. Львовъ, 1884, "Кіевская старина", 1885, т. XI, февраль, с. 376.*

⁶⁸ *Надъ Днѣстромъ. Разсказъ изъ народной жизни на Буковинѣ Осипа Федьковича, "Кіевская старина", 1890, т. XXX, июль, с. 105.*

в Галичині як безпосередній учасник подій. Так, про свого колишнього товариша Івана Вагилевича писав, що той, захопившись полонофільством, став жертвою «за свій самообман і наївну довіру до польської лєстощі і честі»⁶⁹. Цікаву інформацію можна було почерпнути зі спогадів Я. Головацького про мовно-правописні дискусії, так звані «азбучні війни» в Галичині, що виникли як протест проти спроб перевести «руську» мову з кирилиці на латинку. Зокрема, під час першої «азбучної війни» алфавітний проєкт Йосифа Лозинського щодо запровадження латинського алфавіту в руську писемність був «немаловажним, — писав Я. Головацький. — Якщо б галичани прийняли в 1830-х роках польське абеткадло, — пропала б руська індивідуальна народність, випарувався б руський дух...»⁷⁰.

Питання культурного розвитку галицьких русинів-українців торкнувся на сторінках журналу М. Костомаров. Він піддав критиці спроби П. Куліша перекласти п'єси В. Шекспіра українською мовою («южно-руским наречием»). Свою позицію М. Костомаров мотивував тим, що «всякий малорус», який має відповідний рівень інтелекту і, приміром, цікавиться творчістю В. Шекспіра, зможе без труднощів прочитати російський переклад творів видатного англійського драматурга, літературно більш досконалий, ніж українськомовний. Натомість у Галичині, де російська літературна мова не була загальноновживаною, вона «не могла зробитися мовою інтелігентного суспільства, як у наших південно-русів (наддніпрянських українців. — *І.Р.*)», галицька інтелігенція користувалася чужою «культурною» мовою — польською або німецькою. Отже, вважав видатний наддніпрянський історик, «південно-руси Австро-Угорщини, хоча й належать до однієї етнографічної гілки з південно-русами Російської імперії», для збереження етнічної самобутності були змушені перетворювати «рідне наріччя ... в культурну мову». В умовах конституційного правління в Габсбурзькій монархії з 1860-х рр. українська народно-розмовна мова, отримавши змогу більш-менш вільно розвиватися, досягла більш високого рівня «культурності, ніж у нас», тож галицький читач, мабуть, оцінюватиме україномовні переклади П. Куліша по-іншому⁷¹. В обережних і надто лояльних висловлюваннях М. Костомарова, з огляду

⁶⁹ Я.Г., *Судьба одного галицко-русского ученого (Къ біографіи Івана Николаевича Вагилевича)*, «Кіевская старина», 1883, т. VI, іюль, с. 453.

⁷⁰ Я.Г., *Къ исторіи галицко-русской письменности (Нѣсколько замѣчаній на письмo И. Вагилевича къ М.П. Погодину)*, «Кіевская старина», 1883, т. VI, августъ, с. 647.

⁷¹ Н. Костомаровъ, *П.А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность*, «Кіевская старина», 1883, т. V, февраль, с. 221–224.

на сувору царську цензуру за Емським указом, простежувалося усвідомлення національної єдності двох «гілок» українського народу під владою Російської та Австро-Угорської імперій.

Наддніпрянський читач отримував інформацію про поширення української («малоруської») мови в Галичині, що створювало уявлення про належність краю до етнічних українських земель. Однак відомості про Галичину на сторінках «Киевской старины», як і раніше в журналі «Основа», не були достатньо інформативними, свідчили про слабкість наддніпрянсько-галицьких зв'язків. Так, оцінюючи бібліографічний показник Михайла Комарова, що вийшов у Києві 1883 р. і вперше містив перелік праць, виданих українською мовою, починаючи від «Енеїди» зачинателя нової української літератури І. Котляревського (1798 р.), редакція журналу відверто заявила, що «література Галичини не могла увійти в його працю, бо при тих слабких літературних зв'язках, які є в теперішній час з нашими закордонними братами, немає можливості зібрати дані про літературу в Галичині»⁷².

Нерідко інформація про галичан подавалася в зіставленні з підросійською Україною, щоб була змога краще зрозуміти особливості національного життя в краї. Наприклад, можна було довідатися, що гуцули – це жителі Карпат, «свого роду Запорозька Січ у горах», вони розмовляють «малоруською мовою», яку названо говіркою української («малоруської»). Водночас наголошувалося, що «... навіть людина, яка відмінно говорить мовою Шевченка і Куліша, повинна присвятити кілька днів на ознайомлення зі спеціально гуцульськими виразами, щоб зрозуміти місцеву говірку і самому бути зрозумілим співрозмовниками. По суті, це справа нескладна...». Улюбленим героєм місцевих жителів, за висловом автора, «бідного, непередбачливого і лінивого населення», був Олекса Довбуш – «розбійник, убитий в половині минулого століття, але народ ... з повагою згадує його»⁷³. Більш докладно громадське життя піддавстрійської Галичини редакція висвітлювала на початку ХХ ст., напередодні й під час Першої російської революції, коли в журналі існував спеціальний відділ під назвою «Вести из Галичины», «Вести из Галичины и Буковины», «Вести из Галиции» з 1903 р. (№ 3) до 1905 р. (№ 10)⁷⁴.

⁷² Бібліографія. Показчикъ нової української літератури (1798–1883 р.). Зібравъ М. Комаровъ. Київ, 1883, «Кіевская старина», 1883, т. V, апрѣль, с. 867, 868.

⁷³ Документы, извѣстія и замѣтки. У гуцулові, «Кіевская старина», 1889, т. XXVI, сентябрь, с. 766, 769.

⁷⁴ М. Палієнко, «Кіевская старина» (1882–1906): Систематичний показчик змісту журналу, с. 418–425.

На відміну від журналів «Основа» і «Киевский телеграф», що видавалися громадівцями порівняно недовго, «Киевская старина» мала сталих (хоч і нечисленних) передплатників у Галичині. Так, у 1890 р. київська редакція надсилала галичанам півтора десятка примірників, причому як громадським організаціям – «Просвіті», «Руському педагогічному товариству», часописам «Зоря», «Kwartalnik historyczny» тощо, так і окремим особам (І. Франку, О. Барвінському та ін.). Регулярним передплатником журналу був Я. Головацький у Вільно, примірники «Киевской старины» надсилалися до Львова, Тернополя, Станиславова, Стрия, Кракова, Чернівців, Відня, Парижа та деяких інших міст⁷⁵. Ціна на часопис для російських і закордонних читачів не відрізнялася, хоча, як писалося в листі до редакції львівської газети «Діло» 8 березня 1882 р., «надсилати журнал за кордон дорожче». Видавці журналу пропонували не лише обмінюватися примірниками часописів, а й містити повідомлення про передплату «Киевской старины» у Львові та «Діла» – в Києві⁷⁶. Редакція журналу підтримувала зв'язки як з галицькими народовцями, так і з русофілами. Так, редактор «Киевской старины» І. Линниченко спілкувався з Б. Дідицьким, у листі до нього з Києва 31 березня 1888 р. просив надіслати до редакції львівський журнал «Литературный сборник» за попередні роки, взамін пропонував примірники журналу «Киевская старина» «за роки, яких Вам бракує»⁷⁷.

Журнал «Киевская старина», як і раніше «Основа» і «Киевский телеграф», мали прихильників серед української інтелігенції в Австро-Угорщині. Так, до редакції «Киевской старины» надходили листи з Галичини з проханням надсилати журнал за пільговою ціною, щоб зробити його більш доступним для місцевої молоді. Подібний лист, зокрема, надійшов від «Академічного братства» у Львові в листопаді 1889 р., де було прямо сказано, що «Киевская старина» «зискала собі поміж нами велику симпатію», але «грошей у нас дуже мало»⁷⁸. Виділ читальні львівської греко-католицької семінарії 1 січня 1890 р. просив редакцію «допомагати нас одним примірником свого так дуже позиточного (корисного. – *І.Р.*)

⁷⁵ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, ф. 112 («Киевская старина»), од. зб. 12, арк. 22; од. зб. 4, арк. 1, 2 зв.

⁷⁶ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів, ф. 11 («Барвінські»), од. зб. 4959, арк. 1, 1 зв., 3.

⁷⁷ Там само, ф. 2 («Бібліотека «Народного дому»), од. зб. 317 б, арк. 1.

⁷⁸ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, ф. 112 («Киевская старина»), од. зб. 127, арк. 1.

часопису», який «семинаристи, сини убогого народу», не могли передплатити⁷⁹.

Незважаючи на досить серйозні фінансові проблеми, видавці намагалися йти назустріч таким проханням. Підтвердженням цього стали листи-подяки зі Львова, надіслані на початку 1890 р. від названої читальні греко-католицької семінарії та «Академічного братства» до редакції журналу, що погодилася на зменшення ціни річної передплати на третину – до 8 карбованців⁸⁰. Професор Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький в 1889 р. звернувся до видавців із проханням надіслати університетській бібліотеці примірники «Киевской старины» за 1880-ті роки, щоб ознайомити краян «з працями закордонної Руси-України»⁸¹.

Таким чином, на сторінках преси українських громадівців на підросійській Україні в 60-х роках XIX – на початку XX ст. знайшли відображення різні аспекти українського національного руху та українсько-польських відносин у Галичині. Часописи «Основа», «Киевский телеграф» і «Киевская старина» у десятках публікацій, переважно національно-культурного характеру (причому чим далі – тим частіше), обстоювали українську національну ідентичність галичан, ідею всеукраїнської єдності по обидва боки російсько-австрійського кордону. Зрозуміло, що вміщені в періодиці матеріали про галицьких русинів-українців не були достатньо інформативними, нерідко траплялися неточності, а то й помилки (приміром, у висвітленні суспільно-політичного життя в краї, етнічних груп населення тощо). Автори публікацій, нерідко анонімні, мали досить обмежену інформацію про краян через перебування етнічних українських земель у складі різних держав, бюрократичні й цензурні перешкоди. Аналіз видавничої діяльності газети «Киевский телеграф» у середині 1870-х років дає підстави стверджувати, що редакція інформувала про

⁷⁹ Там само, арк. 3.

⁸⁰ Там само, од. зб. 12, арк. 4, 6. Характерно, що аналогічні прохання про зменшення суми передплати надсилали галицьким виданням молоді українські діячі з Наддніпрянщини. Так, студент Харківського університету І. Липа, передплативши львівську «Правду» на 1892 р., у листі просив редакцію «зробити нам полегкість, бо 10 карб(ованців) не кожен може платити, а багато є таких, що бажали би он-як передплатувати таку гарну часопись, та ба!» (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11, од. зб. 4808, арк. 4). У свою чергу, від студента Технологічного інституту в Харкові М. Яценка редакція народовської «Правди» отримала листа від 19 лютого 1893 р., де поряд із передплатними коштами містилося прохання «зменшити, якщо це можливо, річну плату за часопись», бо в студентів бракує грошей (Там само, од. зб. 4899, арк. 3).

⁸¹ Національна бібліотека України ім. В. Вернадського. Інститут рукописів, ф. 112 («Киевская старина»), од. зб. 248, арк. 1, 2, 2 зв.

становище русинів Галичини крізь призму радикальних ідей, «громадівського соціалізму» М. Драгоманова. У свою чергу, «Киевскую старину» протягом 25-ти років видавала (з 1882 р.) київська «Стара громада», що позначилося на поміркованій, аполітичній платформі журналу. Редакція послідовно підтримувала народовську течію в Галичині, піддавала критиці діяльність місцевого русофільства (москвофільства). Подібну позицію на початку 1860-х років займала петербурзька «Основа» – перший український суспільно-політичний і літературно-мистецький журнал.

Image of national movement and Ukrainian-Polish relations in Galicia in the press of Ukrainian *hromady* in the Russian Ukraine (the 60s of the 19th century – the beginning of the 20th century)

Summary

This article concerns problems of the Ukrainian national movement, Ukrainian-Polish relations and socio-political life in Austrian Galicia viewed by the Ukraine-oriented (connected with the activity of the so-called *gromady* established by Ukrainian inteligentia) press of the Russian empire from the 60s of the 19th century to the beginning of the 20th century. It has been based on the analysis of the texts published in the Petersburg scientific-literary journal “Osnova” – “Canvas” („Основа”, 1861–1862), newspaper “Kijowski Telegraf” – “Kiev Telegraph” („Киевский Телеграф”, 1875–1876) and a historic-ethnographic and literary journal “Kijowska Starina” („Киевская Старина”, 1882–1906). The author also raises the problem of Ukrainian national unity on both sides of the Russian-Austrian border and whether or not Galician Ruthenians to the Ukrainian nation. Publications concerning Galicia in Ukrainian periodicals in Russia were most frequently brief, their contents prove weak contacts among leaders of the Ukrainian movement in the Russian empire and Habsburg monarchy. Despite strong censorship on the part of the Russian authorities, the editorial boards of Ukrainian journals favorably commented the activity of Ukrainian national activists in Galicia. They criticized, however, the supporters of the Moscow-oriented fraction.

Key words: Ukrainian (Polish) national movement, East Galicia, Polish-Ukrainian relations